

А.В. Фелонюк

*Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М.Грушевського НАН України (м. Львів)*

ОМЕЛЯН ПРИЦАК І НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ (1936–1939 рр.)

Зацікавлення Омеляна Прицака Науковим товариством імені Шевченка розпочинається восени 1936 р., коли він вступив на гуманістичний відділ Університету імені короля Яна Казимира у Львові. Потрапивши в польське університетське середовище, молодий О. Прицак все ж зумів налагодити особисті та наукові контакти з українськими істориками, які в міжвоєнний період працювали переважно в рамках НТШ. В університеті О. Прицак об'єктом вивчення обрав головним чином східознавчу тематику, оскільки у ньому існувала найпотужніша школа орієнталістики в Польщі. Натомість праця в НТШ започаткувала українознавчі зацікавлення і студії майбутнього вченого. Згодом у 1990-х рр. О. Прицак напише про себе "...я вихованець НТШ у Львові 1937–1939 рр."¹. О. Прицак поряд з Олександром Домбровським, за словами останнього, були "наймолодші в тому часі (кінець 1930-х рр. – А.Ф.) адепти нашої історичної науки", яких залучив до праці в рамках НТШ голова його Історико-філософської секції Іван Крип'якевич². Отож розглянемо детальніше умови фахового становлення О. Прицака в середовищі НТШ.

Слід назвати дві особи, які посприяли якнайбільше О. Прицаку в процесі входження до середовища НТШ. Першим з них був медієвіст Теофіл Коструба (1907–1943 рр.), старший колега О. Прицака по університету. "Коструба увів мене до бібліотеки НТШ, представивши мене обом директорам (Володимирові Дорошенку та Іванові Кревецькому) та пояснивши мені як користуватися каталогом та як знаходити періодику в магазині"³. Тому перше знайомство з НТШ в О. Прицака розпочалося з бібліотеки, і це, очевидно, сталося восени 1936 р. У щоденнику відвідин бібліотеки НТШ він фігурує багато разів. Уперше він позичив додому дві книги 13 березня 1937 р.⁴ (проживав по вул. Пасічній, 2)⁵.

Історико-джерелознавча комісія/семінар українських студентів-істориків Львівського університету. За спогадами О. Прицака, Т. Коструба також запровадив його на засідання Історико-джерелознавчої комісії НТШ, яка фактично була науковим семінаром, і "давала можливість українцям-студентам Львівського університету дістати основи методології, джерелознавства та історіографії української історії"⁶. Семінар під формальним прикриттям Історико-джерелознавчої комісії НТШ було утворено за ініціативою Т. Коструби з метою навчання історії та підготовки до майбутньої педагогічної та наукової роботи здібних студентів-українців, які, з огляду на несприятливі умови в польському університеті, прагнули отримати об'єктивні історичні знання, особливо що стосувалося українських земель. Керував семінаром І. Крип'якевич (заступник Микола Андрусак), однак "душею семінару був Теофіл Коструба"⁷. Учасниками семінару протягом 1936–1939 рр., за спогадами О. Прицака, були, серед інших, також Володимир Борис, майбутній

¹ *Прицак О.* Чому відновлене Наукове товариство ім. Шевченка у Львові? // З історії Наукового товариства імені Шевченка. Збірник доповідей і повідомлень наукових сесій і конференцій НТШ у Львові. – Львів, 1998. – С. 11.

² *Домбровський О.* Традиції школи М. Грушевського у львівському НТШ в 30-х роках // Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві / Упорядник Ф. Стеблій. – Львів, 2001. – С. 558. (Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 8).

³ *Прицак О.* Мій шлях історика // Вісник АН України. – К., 1992. – № 3. – С. 57.

⁴ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІАУЛ. – Ф. 309 (Наукове товариство імені Шевченка, м. Львів). – Оп. 1. – Спр. 1020. – Арк. 9. Див. також: Там само. – Арк. 31зв.–33зв., 35, 36зв.–38, 39–40.

⁵ Там само. – Арк. 11зв. У 1938 р. він вже мешкав за іншою адресою – вул. Супінського, 21 (тепер – М. Коцюбинського). Див.: Там само. – Спр. 44, арк. 32.

⁶ *Прицак О.* Мій шлях історика... – С. 57.

⁷ *Прицак О.* Спогад про вчителя // Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві / Упорядник Ф. Стеблій. – Львів, 2001. – С. 562. (Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність, Вип. 8).

викладач Львівського державного університету ім. І. Франка та науковий співробітник Інституту суспільних наук, автор низки досліджень про український та польський національні рухи в Галичині першої половини XIX ст., О. Домбровський, Пелагія Фостик (Захарчишина)⁸, згодом науковий працівник Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові, автор кількох розвідок із спеціальних історичних дисциплін.

Як згадує секретар наукового семінару О. Домбровський: “Засідання на Семінарі складалося, перш за все, з викладу, після чого йшли запити чи думки дискусійного порядку, включно з методологічними заувагами доповідача. До чого долучалися замітки з домени джерельних матеріалів та бібліографії”⁹. Іншими словами, це означало характеристику прочитаної праці, а також підготовку і обговорення наукових доповідей та рефератів¹⁰. Студії на Семінарі розпочалися в 1936-1937 навчальному році і тривали до червня 1939 р. Відбувалися щотижня в кімнаті, виділеній спеціально для семінару, на третьому поверсі по вул. Чарнецького, 24 (суч. Винниченка)¹¹, де на першому поверсі розташовувалася бібліотека НТШ. О. Прицак відповідав за цю кімнату: “...Крип’якевич доручив мені обов’язки завідування джерелознавчої комісії: я повинен був дбати, щоб там (у кімнаті — А. Ф.) було все прибрано, щоб були підготовані потрібні книжки і таке інше”¹².

На семінарі О. Прицак познайомився з Іваном Крип’якевичем (1886–1967 рр.), який в тому часі виконував обов’язки голови Історико-філософської секції та одночасно керував Комісією старої історії України. Безпосередньо знайомство з Іваном Петровичем відбулося під час засідання наукового семінару, на якому молодий історик реферував працю І. Крип’якевича “Українське життя в давні часи. І. Княжа доба” (Львів, 1934). Ось як сам О. Прицак пише про свою перше знайомство зі своїм майбутнім вчителем: “Деся в половині моєї доповіді увійшов до залу літній пан гарної постави із гарним обличчям та хвилястим сивим волоссям і уважно прислухався до мого реферату. Після засідання він підійшов до мене і назвав своє прізвище. Це був якраз Іван Крип’якевич, колишній учень М. Грушевського. Він відповів мені на деякі мої запитання та побажання, у нас зав’язалася цікава дискусія, і з того часу я став його учнем і приятелем”¹³.

О. Прицак як історик формувався в середовищі семінару, де викладали різні періоди історії України і загалом теоретичні основи історичної науки такі відомі на той час історики, поряд з І. Крип’якевичем, як Омелян Терлецький, Теофіл Коструба, Микола Андрусак¹⁴. У рамках Семінару Т. Коструба запропонував опублікувати три томи “Джерел до історії України”. За задумом, перший том уміщував би згадки грецьких й латинських авторів про територію України. Над ним працював О. Домбровський. У другому томі (опрацьовував О. Прицак) передбачалося опублікувати відомості арабських авторів, у третьому – візантійських (упорядник Т. Коструба)¹⁵. Ця видавнича ідея не була зреалізована цілком. Побачили світ лише переклад “Галицько-Волинського літопису” та Геродотова “Скитія” Т. Коструби зі “Вступом” до останнього видання О. Домбровського¹⁶.

Окрім цього видавничого проекту, О. Прицак розробляв спільний проект учасників семінару за поданням І. Крип’якевича — “Українська історична бібліографія”. На практиці це зводилося до виписок усіх покликів на джерела й літературу з “Історії України-Руси” М. Грушевського на окремі карточки. О. Прицаку припав сьомий том¹⁷. Робота тривала до 1939 р., однак її перервав початок війни.

⁸ Там само. – С. 562.

⁹ Домбровський О. Традиції школи М. Грушевського у львівському НТШ... – С. 560.

¹⁰ Прицак О. Спогад про вчителя... – С. 562.

¹¹ О. Домбровський пише, що місцем засідання членів семінару була головна читальня бібліотеки НТШ (Домбровський О. Традиції школи... – С. 560).

¹² Прицак О. Спогад про вчителя... – С. 562.

¹³ Прицак О. Мій шлях історика... – С. 57.

¹⁴ Домбровський О. Традиції школи М. Грушевського у львівському НТШ... – С. 560–561; Його ж. Спомины. – Нью-Йорк; Львів; Остріг, 2009. – С. 46–47.

¹⁵ Домбровський О. Традиції школи М. Грушевського у львівському НТШ... – С. 561.

¹⁶ Домбровський О. Спомины ... – С. 44.

¹⁷ Прицак О. Спогад про вчителя... – С. 562.

За відомостями “Хроніки НТШ”, 1938 р. О. Пріцак виголосив на засіданнях комісії дві доповіді. Перша стосувалася відомостей про слов’ян в арабських джерелах (“Звістки Ібн-Хордад-і-біг-а про слов’ян”). Друге повідомлення молодий історик присвятив генеалогії роду Скоропадських (“Генеалогія Скоропадських”)¹⁸. Текст останньої доповіді він опублікував як статтю в газеті “Нова Зоря”¹⁹ та збірнику, присвяченому двадцятій річниці Української держави 1918 р. “За велич нації”²⁰. Зрозуміло, що виступів молодого історика на засіданнях семінару було значно більше. Можливо, вони не мали вигляду доповіді, а лише рефератів, які стосувалися різних публікацій. О. Домбровський згадує, що “Найчастіше виступали з такими рефератами Омелян Пріцак і автор цих рядків”²¹.

За сприянням І. Крип’якевича О. Пріцак все тісніше входив у середовище істориків, які гуртувалися в історичних комісіях НТШ. Так, саме за його рекомендацією 1938 р. О. Пріцака обрали членом Комісії старої історії України і Комісії нової історії України²², хоча прізвища О. Пріцака, так як, зрештою, й О. Домбровського, відсутні в списках звичайних членів товариства в останній виданій перед війною “Хроніці НТШ” за 1938 р.²³.

Комісія нової історії України. За спогадами О. Пріцака, І. Крип’якевич запропонував його до Комісії нової історії України. “Коли я, так би мовити, підріс, Крип’якевич запропонував мене в члени Комісії нової історії України, де мене скоро, в 1938 р., зробили секретарем, — між іншим, я мав приємність підписати грамоти про закордонне членство для Борцака і Бориса Крупницького”²⁴.

15 квітня 1938 р., на 24 засіданні Комісії нової історії України, за поданням Іллі Витановича О. Пріцака іменовано членом і призначено секретарем Комісії нової історії України²⁵. До цього дня він жодного разу, як слідує з протоколів засідань комісії, не був присутній на ній. На передостанньому, 26 засіданні комісії, яке відбулося 6 травня 1939 р., за пропозицією І. Крип’якевича переобрано президію комісії у складі: І. Витановича – голови, Івана Карпинця – заступника і О. Пріцака – секретаря. Загалом О. Пріцак секретарював на чотирьох засіданнях Комісії нової історії України від 24 (15 квітня 1938 р.) до останнього 27, яке відбулося 22 травня 1939 р.²⁶.

Перед безпосереднім вибором на секретарство, на тому ж 24 засіданні комісії (15 квітня 1938 р.), О. Пріцак виголосив доповідь про виявлення ним у костелі Св. Антонія портрета Анни Дольської, особи, яка відіграла важливу роль у відносинах гетьмана Івана Мазепи з Карлом XII та Станіславом Лещинським. За пропозицією І. Крип’якевича, О. Пріцак у грудні 1937 р. оглянув портрети, які в літературі вважалися портретами князя Януша Вишневецького і його дружини Генріхи. Протерши порох з них, О. Пріцак переконався, що це портрет батька Януша – князя Костянтина Вишневецького і

¹⁸ Хроніка Наукового товариства імені Шевченка за час від 26.XII.1937–31.XII.1938. – Львів, 1938. – Ч. 74. – С. 49.

¹⁹ *Пріцак О.* Рід Скоропадських. Його зв’язки з Рюриковичами й Гедиміновичами // *Нова Зоря.* – Львів, 1938. – Ч. 30 (1130). – 24 квітня. – С. 17–18.

²⁰ *Пріцак О.* Рід Скоропадських (Історично-генеалогічна студія) // *За велич нації.* У двадцяті роковини відновлення української гетьманської держави. – Львів, 1938. – С. 50–68. Також стаття видана окремою відбиткою.

²¹ *Домбровський О.* Спомини ... С. 46–47.

²² *Пріцак О.* Мій шлях історика... С. 58.

²³ Хроніка Наукового товариства імені Шевченка... С. 123.

²⁴ *Пріцак О.* Спогад про вчителя... С. 563.

²⁵ ЦДІАУЛ. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 44. – Арк. 30зв. У літературі подані помилкові відомості про час його секретарювання, як вже 5 лютого 1937 р. (*Дядюк М.* Комісія старої історії України НТШ у Львові (За матеріалами записників Осипа Назарука, 1935–1936 рр.) // *Іван Крип’якевич у родинній традиції, науці, суспільстві / Упорядник Ф. Стеблій.* – Львів, 2001. – С. 307 (Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 8)). О. Домбровський також пише, що управу комісії від 1937 р. складав поряд з головою – І. Витановичем, заступником – І. Карпинцем, О. Пріцак як секретар (*Домбровський О.* Традиції школи М. Грушевського у львівському НТШ... С. 558). Насправді функції секретаря комісії у тому році виконував М. Андрусак, при голові комісії І. Витановичу і заступнику І. Карпинцю. Див.: ЦДІАУЛ. – Ф.309. – Оп. 1. – Спр. 44. – Арк. 28.

²⁶ ЦДІАУЛ. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 44. – Арк. 33зв.

його першої дружини, майбутньої Анни Дольської. Фундатором костелу був саме Костянтин, а не його син Януш, як уважалося в літературі²⁷. Анотацію свого виступу О. Пріцак зробив власноручно, вже як секретар.

На наступному засіданні, що відбулося лише 18 січня 1939 р., О. Пріцак відчитав доповідь про Анну Дольську: “Іван Мазепа і кн. Анна Дольська”²⁸, поділивши її на дві частини: біографія А. Дольської та її політична діяльність²⁹. У протоколі цього засідання О. Пріцак докладно резюмував свій виступ, зі вказівкою питань, які ставили присутні. Згадану доповідь того ж року за сприянням І. Крип’якевича видруковано в другому томі збірника “Мазепа”, що його підготував Український науковий інститут у Варшаві³⁰.

І. Крип’якевич завжди сприяв науковим студіям О. Пріцака в національній історії, направляючи їх у методологічно правильне русло. Так, молодий історик користувався методичними порадами І. Крип’якевича в часі роботи над бібліографією періоду гетьманування І. Мазепи. “Переглядаючи мої бібліографічні матеріали про зв’язки Мазепи з Дольською, — зауважує О. Пріцак, — Іван Петрович запропонував, щоб я поширив бібліографію на весь період гетьманування Мазепи. Він тоді мені допоміг своїми унікальними бібліографічними картками, зокрема з видань губерніяльних та єпархіяльних відомостей різних провінцій Російської імперії”³¹. О. Пріцак підготував її на осінь 1939 р. та відіслав до друку у Варшаву як третій том збірника “Мазепа” (нараховувала кілька тисяч позицій літератури), однак, за спогадами історика, вона не була опублікована у зв’язку з початком Другої світової війни, а її рукопис загубився³². Незважаючи на ці відомості, його бібліографія про гетьмана Івана Мазепу друкувалася 1941 р. в друкарні оо. василіан у Жовкві. Таку відомість подає історик о. Роман Лукань (1907–1943 рр.) на форзаці 5 тому “Записок Чина святого Василя Великого”, який був додрукований у 15 примірниках: “М-р О. Пріцак. Бібліографія про гетьмана І. Мазепу (друкується)”³³. Однак, незважаючи на анонс цієї праці, її, як і інші публікації василіанського видавництва, не було надруковано з огляду на умови війни.

Окрім Історико-джерелознавчої та Комісії нової історії України, О. Пріцак відвідував засідання Комісії старої історії України, головою якої був І. Крип’якевич. Про це згадує О. Домбровський у своїх спогадах³⁴. О. Пріцак на одному з її засідань виголосив доповідь на тему: “Мазепа в теперішній історіографії”³⁵.

О. Пріцак також зазначив у своїх спогадах, що “Один з керівників Комісії (нової історії України — А.Ф.) Іван Карпинець, який був, ще директором музею визвольної боротьби, мене зробив своїм заступником”³⁶. Очевидно, молодий історик виконував і певні обов’язки в музеї, однак ширшої інформації про його діяльність не маємо.

Окрім доповідей та секретарювання на засіданнях комісій НТШ, О. Пріцак проявляв активність у рамках товариства, публікуючи рецензії та готуючи до друку матеріали. Так, на сторінках заснованого на початку 1939 р. І. Крип’якевичем часопису “Сьогочасне і минуле” з’явилася рецензія О. Пріцака на працю польського арабіста Тадеуша Левіцького³⁷. Польський учений у статті прокоментував відомість арабського мандрівника XII ст.

²⁷ Там само. — Арк. 30.

²⁸ Тема зазначена у звіті діяльності Комісії за 1937–1939 рр., складеного О. Пріцаком у травні 1939 р. (ЦДІАУЛ. — Ф. 309. — Оп. 1. — Спр. 27. — Арк. 6).

²⁹ ЦДІАУЛ. — Ф. 309. — Оп. 1. — Спр. 44. — Арк. 31–31зв.

³⁰ *Пріцак О.* Іван Мазепа і княгиня Анна Дольська // Мазепа. Збірник. — Варшава, 1938. — Т. II. — С. 102–117 (Праці Українського наукового інституту. — Т. XLVI. Серія історична. Книга 5).

³¹ *Пріцак О.* Спогад про вчителя... С. 563.

³² *Пріцак О.* Мій шлях історика. — С. 58; *Його ж.* Спогад про вчителя... С. 563.

³³ Див.: *Редакція.* Неопубліковані томи “Записок ЧСВВ” // Записки Чина святого Василя Великого. — Рим, 1956. — Серія II. — Секція II. — Т. II (VIII). — Вип. 2–4. — С. 524.

³⁴ *Домбровський О.* Традиції школи М. Грушевського у львівському НТШ... С. 557.

³⁵ *Федорук О.* Іван Крип’якевич та Омелян Пріцак (За матеріалами домашнього архіву І. Крип’якевича) // Східний світ. — К., 2007. — № 1. — С. 70.

³⁶ *Пріцак О.* Спогад про вчителя... С. 563. *Його ж.* Мій шлях історика. — С. 58.

³⁷ *Пріцак О.* [Рец.] Lewicki Tadeusz. La voie Kiev-Vladimir (Włodzimierz-Wołyński) d’après géographe arabe du XII-ème siècle al-Idrisi // Rocznik Orientalistyczny. — Т. XIII. — Lwów, 1937. — S.

Аль-Ідрісі про торговельний шлях від Києва до Володимира на Волині, відчитавши назви міст, через які він пролягав. О. Пріцак позитивно відгукується про це дослідження, лише полемізуючи з інтерпретацією однієї назви — “б-р-а-в-л-ь-г”, під якою, на думку молодого дослідника, слід розуміти місто Білгород, а не Брусилів (чи Трипіль), як вважає Т. Левіцький³⁸. Розвиваючи свої джерелознавчі студії, О. Пріцак підготував у рамках НТШ до друку дві статті “Подорожі монаха Юліяна до Великої Угорщини (1235–1238) як джерело до історії України”, “В справі грамот арабських патріархів у Львові” та замітку, назва якої розпочинається словом “Вість...” (решта тексту відсутня), які планувалося опублікувати 1939 р. у 156 томі “Записок НТШ”, редагованих І. Крип’якевичем³⁹, однак на перешкоді став початок війни. Рукописи двох перших розвідок збереглися в особистому архіві І. Крип’якевича (Папка № 152 “Записки НТШ, том 156 (матеріали)”)⁴⁰. Як бачимо з цих відомостей, О. Пріцак подав до друку три публікації, що зайвий раз засвідчує його активну діяльність у НТШ.

Представлені відомості про діяльність О. Пріцака в комісіях НТШ засвідчують, що передвоєнні роки були насичені важливими подіями в науковому житті молодого дослідника. І. Крип’якевич, поряд з Т. Кострубою, безпосередньо прилучили О. Пріцака до наукової роботи в рамках Історично-філософської секції НТШ. І. Крип’якевич був першим наставником і порадником О. Пріцака в дослідженнях питань історії України. Окрім здобуття досвіду шляхом спілкування з відомими українськими істориками, відвідування наукового семінару, він мав можливість публікуватися не лише у виданнях НТШ, а й, за протекцією І. Крип’якевича, в інших українознавчих центрах. О. Пріцак згодом напише: “Я сам дістав свою наукову підготовку з історії України у трьох історичних комісіях НТШ в рр. 1936–39”⁴¹, маючи на увазі Історико-джерелознавчу комісію, Комісію старої історії України і Комісію нової історії України.

НТШ 1936–1939 рр. стало першою науковою школою О. Пріцака в царині українознавства, до яких він повернеться лише в часи праці в Українському науковому інституті Гарвардського університету.

91–105 і окрема відбитка // Сьогодні і минуле. Вісник українознавства видає Наукове товариство ім. Шевченка у Львові. – Львів, 1939. – Ч. II. – С. 79–80.

³⁸ Пріцак О. [Рец.] Lewicki Tadeusz... С. 80.

³⁹ Антонович О. [Купчинський О.] Про 156-й том Записок Наукового Товариства імені Шевченка, який не вийшов друком у 1939 році // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. – Львів, 1991. – Т. 222: Праці Історико-філософської секції. – С. 430.

⁴⁰ Антонович О. [Купчинський О.] Про 156-й том... С. 431.

41

Пріцак О. Наукове товариство ім. Шевченка у Львові поміж двома війнами // Український історик. – Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен, 1981. – № 1–4 (69–72). – С. 149.